

Kultura wizualna – teologia wizualna

Kultura wizualna – teologia wizualna

Pod redakcją
W. Kaweckiego, J. S. Wojciechowskiego,
D. Żukowskiej-Gardzińskiej

Instytut Papieża Jana Pawła II
Instytut Wiedzy o Kulturze UKSW
Warszawa 2011

Redaktor naczelny
Ks. dr Zdzisław Struzik

Redaktorzy prowadzący
O. prof. dr hab. Witold Kawecki
Prof. dr hab. Jan Stanisław Wojciechowski
Dr Dominika Żukowska-Gardzińska

Opracowanie redakcyjne
Stanisław Szczęsny

Tłumaczenie streszczeń na język angielski
Katarzyna Kania

Copyright by © Instytut Papieża Jana Pawła II
Warszawa 2011

ISBN 978-83-61250-44-9

Instytut Papieża Jana Pawła II
ul. Księdza Augusta Hlonda 1
02-972 Warszawa
tel. 22 885 85 02, fax 22 213 11 92
www.ipjp2.pl, e-mail: instytut@ipjp2.pl

Spis treści

Wprowadzenie	9
--------------------	---

Część Pierwsza

Kultura wizualna

o. Witold Kawecki	
<i>Wizualność kultury i teologii</i>	15
ks. Norbert Mojżyn	
<i>Między kulturą i teologią wizualną: antropologia obrazu</i>	
<i>Hansa Beltinga</i>	35
Wojciech Michera	
<i>Antropologia obrazu. Uwagi</i>	53
Zofia Rosińska	
<i>Aksjologiczne konsekwencje estetyzacji</i>	61
Krzysztof Olechnicki	
<i>Fotografia a społeczeństwo: dynamika relacji w dobie kultury</i>	
<i>konsumpcji</i>	77
Wiesław Godzic	
<i>Widzieć i wystawiać się na spojrzenie, czyli sytuacja autora</i>	
<i>audiowizualności</i>	99
Łukasz Kaczmarczyk	
<i>Etyczno-kulturowe implikacje wizualnej konsumpcji</i>	
<i>w gospodarce doświadczenia (experience economy)</i>	115
Debata naukowa (A. Zeidler-Janiszewska, E. Mazur, E. Bogusz-Bołtuć, J. S. Wojciechowski, o. W. Kawecki, ks. I. Bokwa, ks. M. Lis, ks. A. Draguła, J. Miziołek, L. Sokół, W. Michera)	
<i>Od kultury wizualnej do teologii wizualnej</i>	134

Część Druga

Teologia wizualna

ks. Andrzej Draguła	
<i>Czy istnieje teologia wizualna?</i>	153

Film

ks. Marek Lis	
<i>Teologia wizualna w filmie</i>	175
o. Michel John Zieliński	
<i>Widzialne mówienie</i>	187
Grażyna Torbicka	
<i>O wartości filmu</i>	191
Mariola Marczak	
<i>Teologia grzechu i świętości w „Wyspie” Pawła Łungina</i>	197
Bartosz Wieczorek	
<i>Wizja szwedzkiej apokalipsy w filmie „Pieśni z drugiego piętra” Roya Anderssona</i>	209

Teatr

Dariusz Kosiński	
<i>„Scena pierwotna”</i>	225
Lech Sokół	
<i>Teologia wizualna i teatr</i>	233
Katarzyna Flader	
<i>Obrazy Boga/boga w Teatrze Śmierci Tadeusza Kantora</i>	247

Malarstwo

o. Witold Kawecki	
<i>O istocie sztuki</i>	271
Dagmara Jaszewska	
<i>Kilka uwag o kiczu religijnym w dobie jego ponowoczesnej rehabilitacji</i> ...	293
Jerzy Miziołek	
<i>Światło Przemienienia. Kilka uwag o teologii wizualnej</i>	307

Beata Klocek di Biasio	
<i>Judyta: walka dobra ze złem. Starotestamentowa heroina w malarstwie europejskim</i>	321
Małgorzata Wrześniak	
<i>Per visibilia ad invisibilia nowocześnie – sakralne realizacje Lukaszka Murzyna</i>	329
o. Witold Kawecki	
<i>Teologia wizualna w obrazach Caravaggia</i>	343

Jan Paweł II

Dominika Żukowska-Gardzińska	
<i>Etos widzenia. W kontekście teologii ciała Jana Pawła II</i>	371
Stanisław Szczęsny	
<i>Epifanie „bycia”. Karola Wojtyły „Wigilia wielkanocna 1966”</i>	383
ks. Zdzisław Struzik	
<i>Aksjologia obrazu w nauczaniu Jana Pawła II</i>	395
ks. Norbert Mojżyn	
<i>Bł. Jan Paweł II w studenckiej kulturze wizualnej. (Refleksje na kanwie wystawy pokonkursowej)</i>	407

Przestrzeń publiczna

Jan Stanisław Wojciechowski	
<i>Widzialne formy sakralizacji przestrzeni publicznej – wyzwanie dla kulturoznawstwa</i>	419
Elżbieta Mazur	
<i>Miłosierdzie Boże – miłosierdzie ludzkie i ich plastyczna wizualizacja w obrazach Wiliama Hogartha</i>	429
Noty o autorach	438

ks. dr Zdzisław Struzik

Wydział Studiów nad Rodziną UKSW, IPJP 2,

Aksjologia obrazu w nauczaniu Jana Pawła II

Wprowadzenie

Obraz jest znanym środkiem, za pomocą którego mówi się o życiu ludzkim, o miłości i szczęściu, problemach życia codziennego, a także o marzeniach i pragnieniach. W obrazie człowiek (artysta) pragnął przekazać treści, aktualnie obecne w jego umyśle i te, które mógł przekazać przy pomocy artystycznych, dostępnych dla niego środków. Do specyficznych form obrazu można przyporządkować film jako zespół obrazów ruchomych. Technologicznie zresztą tak sprawa wygląda, że obrazy pokazywane w następujących po sobie sekwencjach tworzą ruchomy obraz, czyli film.

Film od samego początku stał się nośnikiem szeroko pojętych wartości kultury. W kryteriach dobrego filmu mieszczą się także jego funkcje wychowawcze, pozytywnie rozwijające psychikę człowieka, jego wyobrażenia i pogląd na świat, a także na życie wspólnotowe.

Wychowanie jest procesem kształtowania osobowości i dzisiaj szczególnie mocno opiera się na obrazie filmowym (także na obrazie komputerowym¹) jako sposobie przekazywania wartości. Równocześnie każde wychowanie zakłada stosowanie pewnej metodologii działań, która pozwala na realizację założeń formacyjnych.

Według Jana Pawła II funkcję wychowawczą w całej swej rozciągłości spełnia kultura. Jej zadaniem jest sprawić, aby człowiek kształtował swoje człowieczeństwo. Nawiązując do tej myśli, Jan Paweł II wyjaśnia, że: „W wychowaniu bowiem chodzi o to, ażeby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem – o to, ażeby coraz bardziej *był*, a nie tylko więcej *miał* – aby więc poprzez wszystko, co *ma* , co *posiada* , umiał bardziej i pełniej być człowiekiem – to znaczy, ażeby również umiał bardziej *być* nie tylko z *drugim* , ale także i *dla drugich* ”². Idąc tym tokiem myślenia należy ze specjalną troską traktować obraz filmowy, który ma i powinien przekazywać pozytywne treści, budując w człowieku wychowywanym pozytywny odbiór, a nawet współpracę, by to na co pa-trzy, budowało jego rozwój duchowy.

¹ http://pl.wikipedia.org/wiki/Lista_gatunk%C3%B3w_gier_komputerowych – gatunki gier, dostęp: 13.09.11, godz. 20: 00:
<http://www.pegi.info/pl/index/id/369/> – kategorie wiekowe gier, (dostęp: 13.09.11, godz. 20: 00) .

² Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury*, Przemówienie w UNESCO, Paryż, 2 czerwca 1980, 11.

Kultura wyraża wartości, dzięki czemu człowiek objawia bogactwo swojej osobowości. Dzieje się to w różnych wymiarach i na różnych poziomach życia³. Kultura wywodzi się od człowieka, ale równocześnie służy mu w rozwijaniu osobowości, jego cech wewnętrznych, służy rozwojowi piękna, wartości duchowych, ale również staje się głównym odniesieniem do wartości materialnych, bo one także stanowią niezbędną składową życia.

Urzeczywistnianie wartości

Podstawowymi sprawnościami, w jakie powinien być „wyposażony” człowiek, są: umiejętność wartościowania, poznawania siebie, swoich emocji i reakcji oraz odpowiedzialność za siebie i innych, a także umiejętność tworzenia⁴.

Zanim postawimy sobie pytanie: o jakich wartościach mamy mówić, przekazywanych poprzez obraz, należałoby zapytać, czym jest wartość? Najbardziej ogólna i dość powszechnie funkcjonująca definicja, określa wartość jako to, co jest cenne i ważne dla jednostki i społeczeństwa, a co prowadzi do jej integralnego rozwoju, dzięki czemu osiąga się pełnię człowieczeństwa. Najkrótsza, a zarazem najgłębsza definicja „wychowania do wartości”, którą podaje Jan Paweł II, to kształtowanie własnego człowieczeństwa. Powtórzmy raz jeszcze: „w wychowaniu bowiem, mówił papież, chodzi o to, ażeby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem – o to, ażeby coraz bardziej „był”, a nie tylko więcej „miał” – aby więc poprzez wszystko, co „ma”, co „posiada”, umiał bardziej i pełniej być człowiekiem – to znaczy, ażeby również umiał bardziej „być” nie tylko „z drugim”, ale także i „dla drugich”⁵.

Jeżeli przyjmiemy papieskie, personalistyczne spojrzenie na człowieka, to samo doświadczenie aksjologiczne również musi zostać zdefiniowane całościowo wraz z rozumową, emocjonalną i duchową sferą poznawczą człowieka. Samo poznanie racjonalne czy też samo tylko emocjonalne, pozbawia właściwego spojrzenia na wartości, czyni je cząstkowym, niepełnym, a przez to błędnym. Wartości muszą zostać rozpoznane w kontekście całej psychofizycznej sfery człowieka. Do właściwego rozpoznawania wartości niezbędne jest zastosowanie do nich podziałów hierarchicznych, takich, które pozwalają właściwie je szeregować. Należy rozpocząć od Boga, następnie trzeba mówić o największej ziemskiej wartości jaką jest każdy człowiek, a końcową kwalifikację należy zastosować przy podziale na wartości duchowe i materialne, jako że człowiek jest rzeczywistością duchowo-cieleśną.

Dopiero przy takich rozgraniczeniach można przejść do oceny obrazu filmowego i zastanawiać się przy jego charakterystyce, co też film człowiekowi może wartościowego, a tym samym dobrego, przynieść.

³ Jan Paweł II, *Przemówienie do świata kultury*, Florencja, 18 października 1986.

⁴ „Talent artystyczny to jest Boży dar, i kto odkrywa go w sobie, odkrywa zarazem pewną powinność: wie, że nie może zmarnować tego talentu, ale trzeba go rozwijać”. Jan Paweł II, *Ai rappresentanti del centro formazione culturale e artistica giunti dalla Polonia, Donato agli artisti un trittico del bello e del bene*, [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XXVII, cz. 1, 2004, s. 104.

⁵ Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury*, Przemówienie w UNESCO, Paryż, 2 czerwca 1980, [w:] *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, red. M. Radwan, T. Gorzkula, K. Cywińska, Rzym 1986, s. 71.

Kierując na te sprawy spojrzenie personalistyczne należy jeszcze raz przypominać, że pośród tej różnorodności wartości to człowiek jest wartością samą w sobie. Sam jest nosicielem i twórcą wartości. Przez film można realizować wielorakie aspekty kultury⁶, w filmie, zależnie od jego gatunku, można przekazywać treści historyczne, treści naukowe, poznawcze, treści wychowujące do wartości, treści emocjonalne. To bogactwo treści, gdy przyjmie formę artystyczną może być wpisane do wartości największej tzn. obraz filmowy może być nie tylko treściowo wartościowy, ale także może zawierać znamiona piękna. Dlatego też na twórców obrazu filmowego patrzymy jako na artystów, którzy dostarczają nam wielu przeżyć estetycznych. Podobnie też patrzymy na wykonawców głównych ról filmowych, skoro przez swój talent i osobiste piękno potrafią dokonać nadzwyczajnych inscenizacji. Potrafią emocjonalnie przekonać nas do dobra, miłości, sprawiedliwości, ale także do postaw pozytywnych, ludzkich, do miłosierdzia, łagodności i przebaczenia.

Wychowanie do wartości

Fenomen wychowania realizuje się w środowisku rodzinnym. To rodzice są autorami przekazanego nowego życia, które ma się rozwijać, wzrastać, kształtować się i doskonalić w ciągłych relacjach ojcostwa i macierzyństwa⁷. Podstawą tych relacji jest miłość małżeńska i rodzicielska. To właśnie ta miłość daje niezbywalne prawo rodzicom do wychowywania zrodzonych dzieci⁸.

Cały proces wychowania i kształcenia może mieć charakter działań logicznych, przemyślanych i sprawdzających się ekonomicznie w zarządzaniu społeczeństwem. Działania takie mogą uzyskać pozytywną ocenę moralną jedynie wówczas, kiedy zachowane zostaną podstawowe wartości wychowania⁹. Wartości te są niezbywalne, a ich gwarantem jest wychowująca swoje dzieci rodzina.

Film, mówiąc generalnie, odgrywa w wychowaniu rodzinnym duże znaczenie. Jest dziś obecny przez przekaz telewizyjny i komputerowy od najwcześniejszych lat życia dziecka, towarzyszy mu w wieku dorastania, a w wieku dojrzałym staje się, oprócz rozrywki i relaksy, źródłem wiedzy.

⁶ „Il cinema, tuttavia, ha anche la capacità di promuovere la crescita personale, se conduce l'uomo all'elevazione estetica e spirituale”. Jan Paweł II, *Al partecipanti al convegno internazionale di studi sul tema: „Cinema, veicolo di spiritualità e cultura, Il cinema, ben usato, può contribuire alla crescita di un vero umanesimo*, [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XX, cz. 2, 1997, s. 905.

⁷ „Mężczyzna, ukazując i przeżywając na ziemi ojcostwo samego Boga (zob. Ef 3,15), powołany jest do zapewnienia równego rozwoju wszystkim członkom rodziny. Spełni to zadanie przez wielkoduszną odpowiedzialność za życie poczęte pod sercem matki, przez troskliwe pełnienie obowiązku wychowania, dzielonego ze współmałżonką, przez pracę, która nie rozbija rodziny, ale utwierdza ją w spójni i stałości, przez dawanie świadectwa dojrzałego życia chrześcijańskiego, które skutecznie wprowadza dzieci w żywe doświadczenie Chrystusa i Kościoła”. Jan Paweł II, *Adhortacja Familiaris consortio*, 25.

⁸ Por. Jan Paweł II, *Prymat wartości duchowych...*, dz. cyt., s. 388.

⁹ „Trzeba też, aby tym działaniom politycznym towarzyszyły programy wychowawcze, mające przygotować ludzi do starości przez całe życie, uczące ich umiejętności przystosowania się do coraz szybszych zmian w stylu życia i pracy. To wychowanie winno być skupione nie tylko na tym, co należy „zrobić”, ale przede wszystkim jak „być”; winno też zwracać uwagę na wartości, które każą cenić życie na wszystkich jego etapach ucząc akceptacji zarówno możliwości, jak i ograniczeń, które ono z sobą niesie. Jan Paweł II, *List Ludzie starsi w życiu społeczeństwa*, Watykan 3 kwietnia 2002, [w:] Jan Paweł II, *Dziela zebrane. Listy*, t. 3, Kraków 2007, s. 56.

Nie ulega wątpliwości, że wychowanie i cały związany z nim proces wychowawczy zamykają się w kulturze danej społeczności i pretendują do tworzenia jej z tendencją do upowszechniania się ogólnoludzkiego. „Najważniejszym czynnikiem kultury jest wychowanie”¹⁰ – mówi papież Jan Paweł II. Coraz więcej uświadamiamy sobie, że ten istotny element kultury – wychowanie – opiera się nie na „przekazywaniu młodszemu generacjom zwięzłego kompendium naukowych osiągnięć i zdobyczy techniki”¹¹, ale na formacji wychowawczej nakierowanej na wartości. Formacja ta wiąże się z nieustającym wysiłkiem, pracą wychowawczą i poświęceniem, które można rozumieć, a jednocześnie zaszeregować do powołania wychowawczego. Wychowujący i wychowywany poruszają się w niezmiernie ważnej kategorii powołania, w przestrzeni życia moralnego, w ustawicznym „dawaniu” i „odbieraniu”¹², w nieustannym działaniu, czynieniu dobra drugiemu człowiekowi.

Odnośnie do obrazu filmowego napotyamy relację wychowujący i wychowywany, tzn. twórca (reżyser i aktorzy) jest wychowującym, a zarazem odpowiedzialnym za przekazywane treści, jest również odpowiedzialny za poziom artystyczny swego dzieła. Jest to odpowiedzialność, na pierwszym miejscu, moralna, za nią następuje odpowiedzialność materialna, w filmie bowiem są zaangażowane duże środki finansowe, najczęściej pieniądze społeczne. Dzieło filmowe wchodzi także w relacje ekonomiczne, jest ustawicznie sprzedawane na zasadach rynkowych, gdzie występuje zasada podaży i popytu.

Na dynamiczny proces tworzenia i upowszechniania filmu składa się wiele czynników wzajemnie siebie warunkujących, a szczególne znaczenie mają tu najważniejsze podmioty: wychowanek i wychowujący. W kontekście przekazu wartości poprzez obraz filmowy będzie to reżyser oraz widz. Pedagogika i socjologia zawsze uwzględniają wpływ środowiska, w jakim dokonuje się proces wychowawczy. Znaczenie będzie więc miał kontekst sytuacyjny filmu, osobowość reżysera, emocjonalny stan oglądającego, atmosfera w miejscu prezentacji obrazu oraz wiele innych wypadkowych. Tym samym, obraz oglądany w kinie może stać się dobrym zaczynem dla powrotu do wartości uniwersalnych i niezmiennych, które właściwie ustawiają porządek funkcjonowania człowieka w społeczeństwie, jego relacji z innymi, a ostatecznie – jego szczęście i poczucie spełnienia.

Człowiek, obdarowany intelektem, otrzymał od swego Stwórcy zadanie wykorzystywania analitycznych i twórczych cech rozumu, które mają służyć kształtowaniu coraz to lepszego życia na ziemi. Nowy humanizm zakłada wizję człowieka, zmierzającego ku głębszej i wszechstronnej rzeczywistości, wizję człowieka otwartego na otaczający go świat, który nie zamyka się w jednym tylko, materialnym wymiarze swojej egzystencji¹³. Człowiek jest taką istotą, która potrzebuje pomnażania swej wiedzy i rozwijania

¹⁰ Jan Paweł II, *Przemówienie do przedstawicieli świata nauki i kultury* (17 sierpnia 1991), 6, „L'Osservatore Romano”, 1991, nr 9-10, s. 10.

¹¹ Tamże, s. 10.

¹² Tamże, s. 10.

¹³ Por. Jan Paweł II, *Do zrzeczenia „Nova Spes”, Poparcie dla jakościowego rozwoju człowieka*, 26 kwietnia 1982, *Nauczanie papieskie*, V, 1, Poznań 1982, s. 123.

osobowości. Film jest taką dziedziną sztuki¹⁴, która dzięki swojej atrakcyjności i ekspresywności pozwala te potrzeby realizować.

Film także reprezentuje bardzo szerokie pole oddziaływania, dociera bardzo szybko do widza, jest łatwo osiągalny w powtarzających się projekcjach, może być w ciągu paru dni rozpowszechniony we wszystkich zakątkach świata. Można stwierdzić, że jest obecny wszędzie, w każdej kulturze i nieustannie poszerza zakresy swego oddziaływania.

Płaszczyzna twórcy – odbiorcy

Aby dzieła kultury prawdziwie służyły dobru człowieka, musi nastąpić wzajemny wysiłek samego twórcy oraz odbiorcy dzieła. Stąd film jest przestrzenią, na której rozgrywa się ustawiczny dialog: twórca – odbiorca, a w tym dialogu przekazywane są wartości. Sam film nie musi wyłącznie działać na emocje i pełnić jedynie funkcji rozrywkowej. Swoje zadanie jako dzieło kultury powinien spełniać poprzez poruszanie tematów i problemów ważnych, rozwijających refleksję człowieka¹⁵. Wiele filmów tzw. intelektualnych, do czego natchnienie reżyser czerpie z własnych pytań egzystencjalnych, z poznania samego siebie nie musi być, jak niektórzy tego dzisiaj oczekują, oddzielone od wiary. Wiara i rozum mogą się wzajemnie przenikać. Zagadnienia te poruszał Jan Paweł II w encyklice *Fides et ratio*. Wyjaśnia w niej, że rozum jest w stanie z dzieł stworzonych rozpoznać obecność Boga w świecie. „Albowiem od stworzenia świata niewidzialne Jego przymioty – wiekuista Jego potęga oraz bóstwo – stają się widzialne dla umysłu przez Jego dzieła tak, że nie mogą wymówić się od winy” (Rz 1,20).

Błogosławiony Jan Paweł II był wyraźnie przekonany o tym, że obraz filmowy jest doskonałą formą ewangelizacji. Mówił wręcz wprost, że Ewangelia powinna i może być ukazana w formie obrazów, ponieważ sam Chrystus nazywany jest Obrazem¹⁶. „Wiara zwraca się nie tylko do słuchu, ale i do wzroku, do obu tych podstawowych zdolności człowieka”¹⁷.

Sacrum, jako ważny składnik życia człowieka, nie musi i nie powinno być pokazywane wyłącznie w Kościele. Czyż film nie może być taką właśnie płaszczyzną otwartą na wartości? Czy nie jest znakiem dzisiejszych czasów, że unikając mówienia o religii, pytania natury wybitnie religijnej, egzystencjalnej, zadaje się właśnie kulturze postmodernistycznej, naukom ścisłym, a nawet technice?

¹⁴ „L'arte esige non solo ingegno, ma domanda anche un continuo superamento di se stessi, passione e volontà tenace. Esige che si faccia appello a quel patrimonio del bene e del bello che ogni uomo porta dentro di sé e che trova in Dio la sua radice ultima e più profonda”. Jan Paweł II, *Il concerto offerto dall'Orchestra Nazionale Russa nell'Aula della Benedizione, Dio si rivela alla vostra anima attraverso i valori dell'arte*, [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XIV, cz. 2, 1991, s. 1049.

¹⁵ „Coloro che lavorano nel delicato settore del cinema, in quanto comunicatori, devono mostrarsi aperti al dialogo e alla realtà che li circonda, impegnandosi a sottolineare gli eventi più importanti con la realizzazzione di opere che stimolino alla riflessione, nella consapevolezza che tale apertura favorendo l'avvicinamento delle diverse culture e degli uomini tra loro, può farsi portatrice di frutti positivi per tutti”. Jan Paweł II, *Alla 34-a Congregazione Generale della Compagnia di Gesù, Il vostro carissima VI chiede di essere testimoni del primato di Dio e della sua volontà*, [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XVIII, cz. 1, 1995, s. 36.

¹⁶ Zob. Jan Paweł II, *Przemówienie do artystów i dziennikarzy, Kościół potrzebuje sztuki, Monachium, 19 listopada 1980*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane. Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa*, t. XI, cz. 3, Kraków 2008, s. 85.

¹⁷ Tamże.

Pozostaje pytanie, jak wykreować taki obraz filmowy, który zainteresuje współczesnego odbiorcę, ale równocześnie będzie operował językiem sacrum, obrazami pełnymi wartości? Jak również przygotować widzów na wartościowy odbiór dzieła artystycznego?

Wartości ludzkie i chrześcijańskie, mówił Jana Paweł II, można znaleźć nie tylko w filmach odwołujących się bezpośrednio do tradycji chrześcijańskiej¹⁸. Równie wartościowe są te powstające w innych kręgach kulturowych, a także pozornie nienawiązujące do religii. Kino otwiera się na refleksję i wymianę kulturową. W tym sensie, powie papież, kino „pozwała zmniejszyć odległości i zyskuje ową szczególną godność właściwą kulturze, która jest specyficznym sposobem istnienia i życia człowieka i tworzy zespolenie powiązań pomiędzy osobami żyjącymi wewnątrz każdej wspólnoty”¹⁹.

Wartościowe kino przyczynia się do kulturowego i duchowego wzrostu jednostki. Jest nośnikiem wolności i piękna życia człowieka. Wszystkie osoby związane z tworzeniem dzieła filmowego są w jakimś sensie artystami. Nadają formę i kształt rzeczywistości i materii świata. Nie poprzestają na prostym odtwarzaniu czy też powierzchownym opisie. Próbuje *skupić* – w pierwotnym sensie tego słowa – rzeczywistość człowieka i jego świata. Ujmują w słowie, dźwięku, obrazie coś z prawdy i głębi świata i człowieka²⁰.

Dobrze jest zwrócić uwagę na fakt, że film to nie tylko produkt marketingowy, przeznaczony do publicznego oglądu przez widza – odbiorcę. Film wiele mówi o samym artyście go tworzącym. Jest finalnym efektem pracy i wysiłku wielu ludzi, którzy zawarli w nim swoją wizję świata. Dzieło sztuki – wyznają artyści – często jest efektem wewnętrznego konfliktu, udręki, walki, w której człowiek musi poddać się wezwaniu płynącemu z głębi jego istoty²¹. Częstokroć gotowa produkcja filmowa odzwierciedla jakieś tragiczne poszukiwania, a w końcu jakąś zadziwiającą syntezą, w której najwyższe wartości ludzkiej egzystencji zostają podporządkowane wzrastaniu człowieka, jego doskonaleniu się²².

Film, można więc powiedzieć, jest wielką biografią ludzi go tworzących. Odkrywanie płaszczyzn, powiedzieliby niektórzy, zakulisowych filmu nie jest wynikiem ciekawości i ludzkiej próżności. Tak właśnie działa relacja twórca – odbiorca. Oglądający z każdego dzieła pozyskuje dla siebie to, czym w danym momencie żyje, ale również to, na ile jest wewnętrznie dojrzały. Stąd rozróżnienie obrazu zewnętrznego, na który patrzymy, z tym wewnętrznym, który kształtuje się podczas patrzenia i poznawania.

Obraz filmowy, czy fotografia są środkami do umacniania kontaktów, związków międzypersonalnych. Tworzenie obrazu pomaga w zrozumieniu relacji międzyludzkich. Własna inicjatywa kulturalna uwarściwia na drugiego człowieka. Twórczość filmowa mówi o pięk-

¹⁸ Por. Jan Paweł II, Orędzie na XXIX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu – 1995, *Kino nośnikiem kultury i wartości*, 6 stycznia 1995, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. IV, Kraków 2008, s. 918.

¹⁹ Jan Paweł II, Orędzie na XXIX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu – 1995, *Kino nośnikiem kultury i wartości*, 6. stycznia 1995, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. IV, Kraków 2008, s. 919.

²⁰ Por. Jan Paweł II, Przemówienie do artystów i dziennikarzy, *Kościół potrzebuje sztuki*, Monachium, 19 listopada 1980, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane. Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa*, t. XI, cz. 3, Kraków 2008, s. 83.

²¹ Por. Jan Paweł II, Przemówienie podczas spotkania ze światem sztuki i kultury w teatrze La Fenice, *Niech mowa sztuki będzie echem boskiego Logosu*, Wenecja, 16 czerwca 1985 r., [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane. Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa*, t. XI, cz. 3, Kraków 2008, s. 405.

²² Zob. Przemówienie po wysłuchaniu koncertu w La Scali, *Świat kultury i sztuki jest powołany do budowania człowieka*, Mediolan, 21 maja 1983 [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane. Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa*, t. XI, cz. 3, Kraków 2008, s. 385.

nie życia, jego wartościach, podkreśla walory otaczającego nas świata. Dla współczesnego człowieka, który nabył umiejętność wartościowania, film staje się źródłem pozyskiwania wiedzy i refleksji nad wieloma aspektami życia. Obrazy na ekranie przestają być wyłącznie rozrywką, a czas na nie przeznaczony służy rozwojowi człowieka, jego wzrastaniu.

Wartościowy film wzbogaca wiedzę, rozbudza zainteresowania, nakłania do nowych inicjatyw, podejmowania nowych wyzwań na płaszczyźnie materialnej, jak i duchowej. Osiągnięcia techniki pozwalają na coraz to bardziej szczegółowy przekaz informacji. Technika obrazu zezwala młodym ludziom poznać miejsca i ludzi, których prawdopodobnie bezpośrednio nigdy nie mogliby zobaczyć. Dzięki temu można dokonywać interesujących odkryć, nawet astronomicznych, poznawać rzeczy wyjątkowe i niedostępne, wreszcie docierać do ciekawych miejsc, zabytków kultury, a także rozwijać i pogłębiać swoje życie duchowe.

Treść wychowania

Po charakterystyce wychowania i przedstawieniu podmiotów wychowawczych: Boga, rodziców, zorganizowanej społeczności i pracy, należy przeanalizować samą istotę procesu wychowawczego. Czym on jest i na jakiej zasadzie się opiera? Co daje poszczególnym podmiotom wychowującym, i co wychowywany tak naprawdę otrzymuje? Papież Jan Paweł II upatruje samą treść wychowania we wzajemnym obdarzaniu się człowieczeństwem²³. To człowieczeństwo jest darem. „Rodzice obdarzają swym dojrzałym człowieczeństwem nowo narodzonego człowieka, a ten z kolei obdarza ich całąnością i świeżością człowieczeństwa, które z sobą przynosi na świat”²⁴.

Jest antropologiczna ciągłość w procesie wychowawczym, w pewnym sensie analogiczna do genezy życia. Bóg obdarza człowieka życiem, czuwa nad nim jako Opatrzność Boża²⁵, w czym zawarta jest troska o dobro stworzone, o życie przekazane, i to życie wyjątkowe: „na obraz i podobieństwo Boże” (Rdz 1,28). Księga Rodzaju podpowiada, że ludzie są osobnym dziełem Boga-Stwórcy, są Jego obrazem. Trzykrotnie podkreślone podobieństwo do Boga – „Uczyńmy człowieka na Nasz obraz, podobnego nam. Niech panuje” (Rdz 1,26) – to przekazanie suwerenności panowania nad światem. Pośrednio można wysunąć wniosek, że człowiek jest istotą nie tylko cielesną, lecz dzięki obdarzeniu go rozumem i wolą – jest także istotą duchową. Kościół odnosi to podobieństwo do faktu obdarzenia człowieka, od początku, życiem nadprzyrodzonym. Człowiek jest dzieckiem Bożym, gdyż jest do Niego podobny, jest Jego obrazem.

Wielofunkcyjny, wirtualny, interaktywny obraz komputerowy

Prowadząc rozważania nad obrazem filmowym nie sposób zwrócić uwagi na intensywny od 20 lat rozwój obrazu komputerowego, który staje się najbardziej dominującym

²³ Por. Jan Paweł II, List *Gratissimam sane*, 16.

²⁴ Tamże, 16.

²⁵ Por. Jan Paweł II, *Prawda o Opatrzności Bożej*, [w:] tenże, *Dzieła zebrane. Katechezy*, t. 6, cz. 1, Kraków 2007, s. 651 i n.; *Pod skrzydłami Bożej Opatrzności*, red. R. Bartnicki, Marki 2007; kard. J. Glemp, *Opatrzność Boża i Jej świątynia w Polsce*, Warszawa 2007, s. 13; Cz. Bartnik, *Dogmatyka katolicka*, Lublin 2000, s. 136-160; J. Szymik, *Jezus Chrystus jako epifania Bożej Opatrzności w ujęciu Wincentego Granata*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2001, nr 34, s. 266-275.

medium przekazu: informacji, wiedzy, historii, pomocy naukowej, przekazu wartości ogólnoludzkich. Obraz komputerowy jest rozpowszechniany drogą Internetu z nadzwyczajną szybkością i ma nieograniczony zasięg. Obraz komputerowy przechodzi bardzo szybkie przeobrażenia, udoskonalenia, a także daje możliwości interakcyjne. Zarówno pierwszy autor obrazu, jak i odbiorcy obrazu, dokonują własnych modyfikacji, stają się w ten sposób jednocześnie twórcami i odbiorcami. Obraz filmowo-komputerowy stwarza także możliwość wyrażania się artystycznego. Kompilacje obrazów już stworzonych z obrazami wytworzonymi przez wyobraźnię człowieka powodują efekty o dużych walorach estetycznych, a także pokazują nieograniczone wręcz możliwości obróbki technicznej obrazu.

Do specjalnego rodzaju obrazu filmowo-komputerowego można zaliczyć niezliczone na rynku gry komputerowe²⁶, posługujące się wielkim bogactwem zaplecza technicznego, aby odtwarzać, modyfikować, udoskonalać obrazy rzeczywiste i wirtualne, dostępne w zapisie elektronicznym.

Ocena artystyczna i etyczna tego typu obrazów gier komputerowych wymaga odpowiedniej analizy każdego z gatunków, a szczególnie potrzebna jest analiza celu i zakresu działania poszczególnych gier. Trzeba odpowiedzieć pytając: Co dana gra ma przynieść obserwatorowi-graczowi? Czy zasady gry są moralnie poprawne? Szczególnie gry strategiczne i gry polegające na zabijaniu przeciwnika wymagają wnikliwej oceny. Z tego też powodu wprowadzono kategorie wiekowe uczestników tych gier. W ich dystrybucji powinna być stosowana zasada „nie szkodenia” lub „ochrony” prawnej i moralnej.

Z punktu widzenia edukacyjnego i wychowawczego należy zwrócić uwagę na ilość czasu przeznaczanego na korzystanie z gier komputerowych, szczególnie dotyczy to dzieci i młodzieży. Niektóre z gier poprzez swoją atrakcyjność plastyczną (wirtualny obraz), a także poprzez atrakcyjność organizacyjną mogą powodować uzależnienie typu narkotycznego.

Z punktu widzenia psychologicznego należy prześledzić wpływ gier komputerowych na psychikę gracza, w zależności od jego wieku, percepcji umysłowej, poziomu emocjonalnego, a także należy zwrócić uwagę na oddziaływanie wielogodzinne. Niektóre dzieci potrafią tym grom poświęcić około ośmiu godzin dziennie, podczas których przebywają w tzw. rzeczywistości wirtualnej.

Teologia obrazu filmowego

Człowieczeństwo jako takie zawiera *podobieństwo* Boże, i to podobieństwo jest przekazywane, transponowane przez rodziców dzieciom. Dzieci z kolei są obrazem Boga i rodziców, odzwierciedlają *podobieństwo* do Boga i rodziców. Człowieczeństwo wzajemnie przekazywane i odbierane przez rodziców i dzieci trwa, rozwija się, stanowi o godności człowieka. Jest w relacji z Bogiem na zasadzie *zrodzenia – dziecięctwa*. To człowieczeństwo sprawia, że może rozwijać się miłość pomiędzy Bogiem i człowiekiem.

²⁶ Obecnie na rynku spotykamy następujące gatunki gier komputerowych: Bijatki, First-person perspective, First-person shooter, Third-person perspective MMOG i MMORPG, Gry wyścigowe, Komputerowa gra fabularna, Roguelike, JRPG, Gry symulacyjne, Gry sportowe, Gry strategiczne. Z najbardziej rozpowszechnionych można wyróżnić: Edukacyjne, Poważne, Muzyczne, Party, Logiczne, Shoot „em up Stealth”, Survival horror, Gra przygodowa, Tradycyjne. Por. http://pl.wikipedia.org/wiki/Lista_gatunk%C3%B3w_gier_komputerowych (dostęp: 14.09.11).

To człowieczeństwo pozwala, aby człowiek kochał drugiego człowieka. To człowieczeństwo – *podobieństwo* do Boga – nakazuje miłość pomiędzy rodzicami i dziećmi.

Można zatem powiedzieć, że wychowanie jest przekazywaniem i kształtowaniem człowieczeństwa, jest darem i miłością²⁷, jest odwieczną kontynuacją prawego życia nakazaną przez Boga.

Twórcy obrazów i filmów powinni zatem opierać się na tym przesłaniu Ewangelicznym, powinni ukazywać wartość człowieczeństwa jako odbicia obrazu Boga²⁸. Od obrazu filmowego dochodzimy do teologii – teologii obrazu. Film zatem ma ukazywać Boga i Jego relację z człowiekiem w najszerszym tego słowa znaczeniu. Cokolwiek w tym obrazie Boga jest niewłaściwe, ułomne, niepełne – prowadzi do ateizmu lub indyferentyzmu, wprowadza chaos i zamieszanie światopoglądowe kierujące nawet do utraty wiary.

Każdy film może być więc analizowany i oceniany teologicznie; nakierowuje do Boga, oddaje Jego prawdziwy Obraz, albo też neguje Boga, a przez to staje się szkodliwym ideologicznie i moralnie. Każdy obraz filmowy może być analizowany i oceniany teologicznie; prowadzi do uszanowania godności człowieka, do poszanowania podstawowych wartości: piękna, miłości, sprawiedliwości, dobra i wolności²⁹, czy też tym wartościom zaprzecza. Jeśli film szkodzi Bogu i ludziom, należy go moralnie skrytykować i przed nim ostrzegać. Ocena teologiczna i moralna obrazu filmowego nie jest łatwa, szczególnie wtedy, kiedy mamy do czynienia z dziełem artystycznie wysokim, a jednocześnie moralnie bardzo niskim. Twórcy filmu użyli formy pięknej, ale treści były moralnie złe. Powstaje wtedy dylemat, czy taki obraz filmowy należy publicznie pokazywać, czy raczej wprowadzić takie dzieło do obiegu studyjnego, gdzie odbiorca jest bardziej przygotowany i moralnie za siebie odpowiedzialny.

Teologia też określa rodzaje wartości przekazywanych przez filmy. Teologia ta może pomóc w zaszeregowaniu gatunku filmowego, a także określić tzw. „odległość” obrazu od Boga i człowieka: obraz bliższy, dalszy, bezpośredni lub bardzo daleki. Miejsce, w jakim znajduje się dany film, właśnie ta „odległość” będą świadczyły o wpływie moralnym dialogu: twórca – widz. Dialog taki jest z punktu widzenia moralnego najbardziej wartościowy, rozwijający osobowość widza, działa na jego intelektualny i moralny rozwój, sprawia, że następuje porozumienie w takim dialogu. Niekiedy twórcy obrazu filmowego zakładają dialog bardzo agresywny, dynamicznie interesujący, stawiający dylematy do rozwiązania, albo też dialog taki domaga się odpowiedzi ze strony widza, nieraz także wręcz zmusza widza do działania.

²⁷ „Wychowanie może być równocześnie uważane za prawdziwe apostołstwo. Jest wspólnym uczestnictwem w prawdzie i miłości”. Jan Paweł II, List *Gratissimam sane*, 16.

²⁸ „... la libertà creativa dell'autore, facilitata da mezzi tecnologici all'avanguardia, è chiamata oggi ad essere veicolo di trasmissione d'un messaggio positivo che faccia costante riferimento alla verità, a Dio ed alla dignità dell'uomo. Jan Paweł II, Al partecipanti al Convegno Internazionale di Studi Sul Cinema organizzato dai Pontifici Consigli della Cultura e delle Comunicazioni Sociali, «*Rendere il cinema mezzo espressivo adeguato a presentare il volare della vita nel rispetto della dignità della persona*», [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XXI, cz. 2, 1998, s. 1039.

²⁹ „... avrete viva sensibilità per il bene, il vero e il bello, i prodotti della vostra creatività, anche i più semplici, saranno di buona qualità estetica e morale”. Jan Paweł II, Il giubileo del mondo dello spettacolo. L'omelia durante la concelebrazione eucaristica in una gremita Piazza san Pietro, *Siate sempre modelli positivi e coerenti*, [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XXIII, cz. 2, 2000, s. 1169.

Powstają wtedy pytania: Jakie to będzie działanie? Czy moralnie dobre? Czy działanie takie weźmie pod uwagę użycie środków moralnie dobrych? Widzimy zatem, że oddziaływanie obrazu filmowego nie ogranicza się do czasu jego oglądania, jest ono o wiele bardziej szerokie, zapada w pamięć, pozostając w osobowości ludzkiej w formie wewnętrznych dylematów. Dialog, rozpoczęty w czasie oglądania obrazu filmowego, trwa nadal po zakończeniu jego projekcji, przechodzi w monolog widza, który wiele swoich osobistych spraw może rozwiązać w taki sposób, w jaki odebrał i zrozumiał dzieło filmowe.

Teologia obrazu, szczególnie teologia wizualna musi z dużym wyprzedzeniem oceniać film pod wieloma aspektami: artystycznymi, moralnymi, psychologicznymi, społecznymi, a szczególnie musi wskazywać moralne drogi i rozdroża obrazu filmowego (także obrazu komputerowego), nieustannie wskazując na podstawowe wartości.

ks. dr Zdzisław Struzik

The axiology of image in John Paul II's teaching – summary

Nowadays film is the most common mean which people use to talk about love, happiness, every day life problems and also about dreams and desires. Film may and should represent an important value for culture. A good film with its educational functions has a favorable influence on child's psyche, his reflexions and attitude to the world, social life.

Education as a personality development process that especially at present is based on films, as a way to transmit values. At the same time education process is directed into using of proper methodological approach leading to form child's conscience.